

**ЗБОРНИК РАДОВА
НАУЧНОГ СКУПА**

**СМЕДЕРЕВСКИ КРАЈ
1918–1941**

СМЕДЕРЕВО, 2017

ИЗДАВАЧ:

Историјски архив у Смедереву

Краља Петра I бр. 2

11300 Смедерево

Веб сајт: www.arhiv.org.rs

Е-пошта: kontakt@arhiv.org.rs

Фејсбук: <https://www.facebook.com/arhivsd/>

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК:

Данијела Милошевић, директор

УРЕДНИЦИ ЗБОРНИКА:

проф. др Александар Кадијевић

проф. др Слободан Бјелица

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК:

Сања Петровић

ЛЕКТУРА:

Ивица Бојичић

ГРАФИЧКО УРЕЂЕЊЕ И ШТАМПА:

NEWPRESS, Смедерево

ТИРАЖ:

200

ISBN 978-86-907789-9-7

Садржај Contents

ИСТОРИЈА

Александар П. Лукић ИЗБОРНЕ БОРБЕ ЗА КОНСТИТУАНТУ У СМЕДЕРЕВСКОМ КРАЈУ 1920. ГОДИНЕ Aleksandar P. Lukić	15
ELECTION FIGHTS FOR THE CONSTITUENT IN THE SMEDEREVO REGION IN 1920	
Слободан Л. Бјелица АРХИВСКИ ИЗВОРИ ЗА ПОЛИТИЧКУ ИСТОРИЈУ СМЕДЕРЕВСКОГ КРАЈА У ДУНАВСКОЈ БАНОВИНИ Slobodan L. Bjelica	29
ARCHIVE SOURCES FOR THE POLITICAL HISTORY OF SMEDEREVO'S AREA IN DANUBIAN BANOVINA	
Срђан Б. Мићић ЈУГОСЛОВЕНСКЕ КРАЉЕВСКЕ ДИПЛОМАТЕ И АТАШЕИ ИЗ СМЕДЕРЕВСКОГ КРАЈА Srđan B. Mičić	47
YUGOSLAV ROYAL DIPLOMATS AND ATTACHÉS FROM SMEDEREVO PLACE	
Душан Б. Митровић ОСНОВНО ШКОЛСТВО У ПОДУНАВСКОМ СРЕЗУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА Dušan B. Mitrović	75
PRIMARY EDUCATION IN THE UNDER DANUBIAN COUNTY BETWEEN THE TWO WORLD WARS	
Милош З. Мунић ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊУ БИОГРАФИЈЕ И ПОЛИТИЧКЕ УЛОГЕ СМЕДЕРЕВСКОГ ПРЕДСЕДНИКА ДР ЖИВАДИНА СТЕФАНОВИЋА СОМБОРЦА Miloš Z. Munić	99
CONTRIBUTION TO THE RESEARCH OF THE BIOGRAPHY AND POLITICAL ROLE OF SMEDEREVO'S PRESIDENT DR ŽIVADIN STEFANOVIĆ SOMBORAC	

Бојан В. Симић ДЕЛАТНОСТ МИЛАНА ЈОВАНОВИЋА СТОИМИРОВИЋА У ПЕРИОДУ ВЛАДЕ МИЛАНА СТОЈАДИНОВИЋА (1935–1939) Bojan V. Simić THE ACTIVITIES OF MILAN JOVANOVIĆ STOIMIROVIĆ DURING THE PERIOD OF THE GOVERNMENT OF MILAN STOJADINOVIĆ (1935–1939)	<u>117</u>
Мирослав П. Лазић ОБЕЛЕЖАВАЊЕ 500-ГОДИШЊИЦЕ ОД ЗИДАЊА СМЕДЕРЕВСКОГ ГРАДА У СМЕДЕРЕВУ 1930. ГОДИНЕ Miroslav P. Lazić MARKING OF THE 500TH ANNIVERSARY FROM SMEDEREVO'S TOWN BUILDING IN SMEDEREVO 1930	<u>135</u>
Немања Ж. Девић ПОКРЕТ ЗБОР У СМЕДЕРЕВСКОМ КРАЈУ 1935–1941 Nemanja Ž. Dević MOVEMENT ZBOR IN SMEDEREVO REGION 1935–1941	<u>157</u>
УМЕТНОСТ	
Александар Ђ. Кадиевић АРХИТЕКТОНСКИ РАЗВОЈ СМЕДЕРЕВА (1918–1941) У СВЕТЛУ ИСТОРИОГРАФСКИХ ИСТРАЖИВАЊА Aleksandar Đ. Kadijević ARCHITECTURAL DEVELOPMENT OF SMEDEREVO (1918–1941) IN THE LIGHT OF HISTORIOGRAPHY RESEARCHES	<u>173</u>
Данијела М. Милошевић АРХИТЕКТУРА ГИМНАЗИЈЕ У СМЕДЕРЕВУ – ИЗМЕЂУ НЕИСТРАЖЕНОСТИ И ПОГРЕШНИХ АТРИБУЦИЈА Danijela M. Milošević THE ARCHITECTURE OF THE GYMNASIUM IN SMEDEREVO – BETWEEN THE UNEXAMINED AND THE WRONG ATTRIBUTIONS	<u>189</u>
Анита В. Марковић ЧУВАРИ СЕЋАЊА: МЕМОРИЈАЛИ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА НА ПОДРУЧЈУ ПОДУНАВСКОГ ОКРУГА Anita B. Marković GUARDIANS OF MEMORIES: MEMORIALS OF THE FIRST WORLD WAR IN THE AREA OF DANUBE COUNTY	<u>211</u>

Игор Б. Борозан
УМЕТНОСТ У СЛУЖБИ СЕЋАЊА:
СПОМЕН-КОСТУРНИЦА У ВРБОВЦУ
Igor B. Borozan

235

ART IN THE SERVICE OF MEMORY:
THE MEMORIAL CHARNEL HOUSE IN VRBOVAC

Ана Д. Костић Ђекић
РУСКИ ЕМИГРАНТИ И ЦРКВЕНО СЛИКАРСТВО МЕЂУРАТНОГ
ПЕРИОДА: ЦРКВА У СЕЛУ РАТАРИ КОД СМЕДЕРЕВСKE ПАЛАНКЕ
Ana D. Kostić Đekić

255

RUSSIAN EMIGRANTS AND CHURCH PAINTINGS OF THE INTERWAR
PERIOD: THE CHURCH IN THE VILLAGE OF RATARI NEAR
SMEDEREVSKA PALANKA

Милан П. Миловановић, Иван Р. Марковић
СИЛОС У СМЕДЕРЕВУ. ЗАОСТАВШТИНА ИНДУСТРИЈСКЕ
АРХИТЕКТУРЕ ЧЕШКИХ ГРАДИТЕЉА
Milan P. Milovanović, Ivan R. Marković

277

SILO IN SMEDEREVO. LEGACY OF THE INDUSTRIAL ARCHITECTURE
OF CZECH BUILDERS

Снежана А. Цветковић
МИЛАН ЈОВАНОВИЋ СТОИМИРОВИЋ И УМЕТНОСТ
У СМЕДЕРЕВУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА
Snežana A. Cvetković

293

MILAN JOVANOVIĆ STOIMIROVIĆ AND THE
ART IN MIDWAR SMEDEREVO

Владана Б. Путник Прица
АРХИТЕКТУРА СМЕДЕРЕВСKE ПАЛАНКЕ 1918–1941
Vladana B. Putnik Prica

323

ARCHITECTURE OF SMEDEREVSKA PALANKA 1918–1941

Александар П. Лукић

ИЗБОРНЕ БОРБЕ ЗА КОНСТИТУАНТУ У СМЕДЕРЕВСКОМ КРАЈУ 1920. ГОДИНЕ¹

Айстиракѝ: Општински избори у августу 1920. године показали су утицај и снагу политичких партија на локалном нивоу у целој земљи. Избори за југословенску Конституанту (Уставотворну скупштину) били су расписани за 20. новембар 1920. године и требало је да покажу распоред и јачину политичких партија на државном нивоу. У том смислу у раду ће бити разматрана борба политичких партија у смедеревском крају за улазак у Конституанту новоосноване југословенске државе. У Смедереву и околини деловале су: стара србијанска политичка партија, попут Народне радикалне странке, и нове југословенске, попут Југословенске демократске странке, Комунистичке партије Југославије, Југословенске републиканске странке.

Кључне речи: Политичке партије, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, Смедеревски крај, Смедерево, Избори 1920. године, Конституанта, југословенска држава.

Једна од директних последица Првог светског рата било је стварање југословенске државе свечаним проглашењем уједињења југословенских народа 1. XII 1920. године у кући Крсмановића у Београду. Након проглашења уједињења уследило је организовање и учвршћивање државе на спољнополитичком и унутарполитичком плану. Неповољна спољнополитичка ситуација у окружењу оставила је последице и на унутрашњи живот српско-хрватско-словеначког

¹ Рад је део пројекта Института за новију историју Србије Срби у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници (бр. 47.027), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

краљевства. Српска војска, један од главних чинилаца југословенског уједињења, у прво време заједничког југословенског државног живота обављала је и цивилне дужности. Била је један од кључних ослонаца одржања нове државе у новим, врло неповољним околностима.²

Иако је у прво време војска имала првенство у организовању унутрашњег живота нове Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, југословенско руководство предвођено србијанским политичким врхом тежило је да у што краћем периоду омогући, између осталог, услове за функционисање парламентарне демократије у политичком животу државе, обећане у Крфској декларацији 1917. године. Стога је, у циљу бржег успостављања реда и сигурности, у држави образована прва влада Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 20. XII 1920. године, на челу са Стојаном Протићем, једним од првака предратне Народне радикалне странке Краљевине Србије. Био је то коалициони кабинет, састављен од представника важнијих политичких странака у земљи.³

Ускоро је образовано Привремено народно представништво са задатком да створи услове за састанак југословенске Конституанте, која је требало да донесе Устав нове државе. Иако је регент Александар Карађорђевић инсистирао, полазећи од одредаба Крфске декларације, да Конституанта није могла одлучивати о облику државног уређења, у новој држави било је политичких снага које су другачије мислиле – на пример, међу Хрватима се називао покрет са захтевима за формирањем југословенске републике, а не монархије. Ни међу Србима, посебно Србијанцима, нису били јединствени у погледу облика државног уређења. Комунистичка идеја додатно је усложњавала политичку ситуацију младе југословенске државе.⁴ У жељи да, после скоро две године консолидовања државе и стварања нових/стarih странака, стекне јаснију слику о политичким односима и снази партија на терену, демократска влада Љубе Давидовића је расписала општинске изборе за август 1920. године.

На општинским изборима у августу демократе Љубомира Давидовића однеле су, између осталог, убедљиву победу у Смедеревском округу, док су радикали остали далеко иза њих по резултату.

2 М. Бјелајац, Војска Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918–1921, Београд 1988.

3 В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, knj. 1, Београд, 1988, 87–91.

4 В. Gligoriјевић, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, Београд, 1979, 36–60; В. Petranović, n. d., 98–111.

У самој вароши Смедерево била је начињена Споразумна листа највећих грађанских партија (Демократска, Радикална и партија „Занатлија“, носилац Милутин Ковачић) захваљујући чему комунисти (носилац листе Милан Маринковић) нису победили.⁵ Изборним резултатима нису били задовољни ни радикали, иако су били у споразуму с демократима на локалном смедеревском нивоу. Стога је предстојећа изборна борба за Конституанту најављивала живљу политичку активност у Смедереву и околини.

О сложености политичких прилика Смедеревског округа сведочи ситуација уочи и током општинских избора. На пример, у недељу 25. јула одржан је збор Демократске странке Самосталних радикала у Великој Плани, „сјајно посећен“. Саслушани су говори Милана Пантелића, деловође окружног одбора, и Владимира Шулекића, који су од присутних чланова бурно поздрављени. „Упркос свим махинацијама неких ђилкоша из новостворене Аграрне странке, збор је у реду исцрпео дневни ред и у највећем одушевљењу разишао се“.⁶ На збору је изабрана и месна партијска управа Демократске странке.

На општинским изборима у вароши Смедерево од 1118 уписаних бирача листа Милутина Ковачића добила је 422 гласа, док је за листу Милана Маринковића гласало 240 гласача. Избор општинских часника протекао је у потпуном реду. И у другим општинама Смедеревског округа углавном су постојале две листе – споразумна и комунистичка. Пример општине Водичке, среза Јасеничког, међутим показује да нису биле удружене све грађанске странке наспрам комуниста, који нису ни учествовали у општинским изборима у Водици. У општини Водичкој радикали су имали засебну листу. У општини Глибовачкој биле су две листе – радикалска и демократска, а изабран је уз тесну већину радикал. И трећи случај – у општини Мраморачкој била је демократска кандидатска листа и кутија без листе. Победила је демократска листа. У општини Церовачкој истакнуте су две кандидатске листе – једна чисто радикалска, и друга „у којој су председник и први кмет самосталци, други кмет радикал“, а победила је друга листа. У општини Голобочкој биле су такође две кандидатске листе, само обе демократске. За прву демократску гласало је 346, а за другу 221 бирач. Општина Паланачка имала је на општинским изборима три кандидатске листе – радикалску (202 гласа), комунистичку (101), и

⁵ Архив Југославије, Министарство унутрашњих дела Краљевине Југославије (14), К-6, ЈО-21.

⁶ Анон., „Партијско кретање“, *Демократија* (Београд), 29. VII 1920, 1–2.

демократску (313 гласова). У срезу Јасеничком, као и у друга два среза (Великооорашком и Подунавском) Смедеревског округа, углавном су победиле демократе наспрам радикала и Савеза земљорадника. Савез земљорадника победио је, на пример, у општини Рабровачкој среза Јасеничког. У општини Јагњилској, поред демократске и радикалске листе била је истакнута листа Сељачке слоге, која је и победила убедљиво (од 386 гласова добила је 227). Општина Кусадачка имала је две листе – споразум свих странака и демократска листа – победила је споразумна. Општина Ковачевачка имала је две демократске и једну радикалску листу, и опет је изабран демократски кандидат. У општини Азањској победила је Демократска (727 гласова) против Самосталне радикалне странке (446 гласова). Уопште, резултати општинских избора показали су да је процес цепања српских грађанских странака нагло отпочињао. Пример Демократске странке био је на први поглед драстичан, али ће се демократе убрзо консолидовати и на изборе за Конституанту изићи јединственији. Уосталом, на општинским изборима у Смедеревском округу, иако приметно подељени у неким општинама, демократе су изашле као победници – већ 24. августа Главном одбору странке било је јављено да су добили Смедерево, Смедеревску Паланку и срез Великооорашки (али не и само Велико Орашје, где су победили „Сељаци“, односно Земљорадничка странка).⁷

*

Један од најважнијих задатака Привременог народног представништва било је доношење закона на основу којих је требало да се спроведу избори за Уставотворну скупштину. Узимајући у обзир изборно законодавство и парламентарну праксу Краљевине Србије, која је предњачила у овоме у односу на друге делове нове државе, Привремено народно представништво је 3. септембра 1920. године донело Закон о избору народних посланика за Уставотворну скупштину. У дебати приликом доношења изборног закона владини представници су га хвалили као узор „демократске либералности“, док су га опозиционе групе критиковале као израз „крајње реакције“.⁸

„Желели смо само показати“, писао је поводом потребе примене сразмерног представништва Михаило Илић, „да тиме што

⁷ Анон., „Телеграми са бирилишта, *Демократија*, 24. VIII 1920, 1; Анон., „Са бирилишта“, *исто*, 28. VIII 1920, 1.

⁸ Др М. Павловић, М. Ниношевић, В. Трајковић, *Изборне борбе у лесковачком крају 1919–1939*, књ. I, Лесковац, 1997, 58–59.

ономогућава мањини да приграби право већине и што помаже политичко уздизање народа, сразмерно представништво је у сагласности са демократијом. Његови противници су, дакле, самим тим и противници демократије, а у њиховим редовима се налазе све монархистичке партије заступљене у приврем. нар. представништву. Јер и кад приме сразмерно представништво као принцип, оне га у примени на разне начине изигравају и изопачавају“.⁹ Слободан Јовановић, један од највећих правничких ауторитета онога доба, у својој је анализи правног положаја југословенске државе, иако нигде изрично није констатовао, брижљиво употребљавао реч „Држава СХС“, а не „Краљевство, ни Краљевина СХС“. Тврдио је да је југословенска држава била привремено регенство, те да је тек Уставотворна Скупштина одлучивала о облику владавине. Односно, јасно је сугерисао да је Конституанта била потпуно суверена. У том смислу ни регент Александар није био правни владалац, већ фактички вршилац краљевске власти. Одлуке суверене Конституанте нису подлегале, према тумачењу Слободана Јовановића, санкцији регента Александра ни његовог оца краља Петра. Оног момента када је Конституанта донела Устав, врховна државна власт постајала је правно организована.¹⁰

Услед честих министарских криза Привремено народно представништво није много радило.¹¹ Ипак, успело је да обави потребне радње за избор народних посланика у Конституанту. За израду изборног закона као образац је послужио изборни закон Краљевине Србије, иако је већ знатно било одступљено од пропорционалног система: количник није давао одједном сав број посланика, а број гласова кандидатских листа оних политичких странака које нису достигле количник, придавао се листи са највећим бројем гласова.¹² И неке друге одредбе изборног закона ишле су у прилог великим грађанским странкама а на штету мањих странака. У питању је био бирачки домицил (у бирачки списак могла су се уписати само лица која су најмање шест месеци била настањена у својој општини), затим уредба о забрани гласања грађанима који су добијали сиротињску опскрбу из јавних и општинских средстава, или онима који су уопште били на терету јавне

9 М. Илић, „За сразмерно представништво II“, *Република*, 1. VII 1920, 2.

10 „Г. С. Јовановић о нашој држави“, *Република*, 13. X 1920, 2.

11 В. Глигорјевић, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, 63–65.

12 Н. Станаревић, *Југословенска републиканска странка I (оснивање странке и њен рад до 1941)*, 63, рукопис похрањен у Архиву Српске академије наука и уметности, 14.329; В. Глигорјевић, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, 71–72.

помоћи, као и забрана гласања лицима под старатељством. Тако су привилеговане најјача странка, у ондашњим околностима Радикална, као и друге веће партије, а онемогућаване мање, попут Југословенске републиканске странке. Одредба да на кандидатској листи буде истакнут и кандидат са нарочитим условима (факултетском спремом) такође је била повољна за грађанске странке. Иста уредба неповољно је утицала на примену пропорционалног изборног система: дешавало се да најјаче странке добију квалификоване посланике изабране гласовима мањих странака.¹³

*

Према одредбама Државног Одбора број посланика по окрузима је тачно утврђен 15. септембра 1920. године.¹⁴ У Смедеревском, тринаестом по реду, изборном округу 143.216 гласача бирало је 5 посланика.¹⁵ Према административној подели Краљевине Србије, задржаној и у југословенској монархији, тринаести изборни округ састојао се од три среза: Подунавског – седиште Смедерево, Јасеничког – седиште Велика Плана и Великоорашког – седиште Паланка. У три среза Смедеревског округа налазило се 55 општина које су гласале на изборима. До средине новембра нису још биле обављене све кандидације народних посланика у округу.¹⁶

Пет странака: Демократска, Радикална, Републиканска, Сељачка/Земљорадничка и Комунистичка, припремале су кандидатске листе и учествовале у изборној борби од тренутка када су расписани избори за Конституанту у септембру 1920. године. Поред наведених партија појавиле су се и одређене грађанске и дисидентске групе (на пример Народна странка или тзв. Рибарчева група¹⁷), које су такође поднеле суду на потврду кандидатске листе и учествовале на изборима у неким општинама Смедеревског изборног округа. Начелник округа Смедеревског процењивао је, на основу извештаја са терена, да ће на изборима учествовати најмање шест кандидатских листа, а готово извесно седам, због чега је 10. новембра тражио да му министарство

13 B. Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, 71–73.

14 Анон., „Састав Конституанте“, *Политика*, 16. IX 1920, 3.

15 Н. д.

16 АЈ, МУД, 14–6–21.

17 Стојан Д. Рибарац (1855–1922) пореклом је из Свилајнца, округ Моравски (Ђупријски). Завршио је Правни факултет у Београду. Био је један од првака Либералне странке, изазвао у њој расцеп 1903. године, те потом био шеф реорганизоване Либералне партије (тзв. Националне странке). У периоду 1918–1920. године био је неколико пута министар.

пошаље још гласачког материјала (гласачке кутије, катанце за исте и гласачке куглице, те неопходне штрафове за повезивање делова кутија).¹⁸

Политичке партије водиле су борбу преко летака, новина и одржавањем конференција и зборова општинских, среских и окружних на терену, где су се могли чути гласови противничких странака, ако би се, наравно, њихове присталице усудили да дођу. На зборовима су утврђиване кандидатске листе или пак месни одбори уколико у одређеном крају нису постојали. Иако изванредан распис избора за Конституанту још није био учињен, изборна борба је већ била отпочета од стране радикала у Смедеревском округу. Радикалски орган *Самоуправа* је 14. септембра тврдио да је начелник среза Јасеничког Милан Симић утицао на слободу избора у општини Глибовачкој.¹⁹ Свесни слабих изборних резултата, радикали су очигледно покушавали да и преко штампе изврше притисак на управне органе Смедеревског округа не би ли, и на тај начин, повећали изгледе на успех у овом крају на предстојећим парламентарним изборима.

Министарство унутрашњих дела наредило је покретање истраге не би ли се утврдило да ли је писање *Самоуправе* истинито или лажно. Начелник округа Смедеревског Благоје Радовановић руководио је истрагом и утврдио да наводи радикалског органа нису одговарали истини. Према исказима више сведока – Данила Радојевића, Илије Петровића, Миљивоја Ракића, сви земљорадници из Глибовца, и Хранислава Лазаревића, учитеља из Паланке – начелник среза Јасеничког заиста је 10. августа текуће године био у Глибовцу у пратњи Хранислава Лазаревића. Свратио је са учитељем у судницу и поразговарао са Миљивојем Ракићем, председником општине Глибовачке пре августовских избора, о стању јавне безбедности у срезу. У разговору пред судницом им се придружио и „старица“ Илија Петровић, па су сви заједно сели за сто, а „да би се освежили“, наруче, те им донесу лубенице.²⁰ Данило Радојевић, новоизабрани председник општине Глибовачке на августовским изборима, сведочио је да срески начелник није вршио никакав притисак на „гласача да да глас за кога другог а не за оног за кога сам хоће“. „Додајем и то“, сведочио је Радојевић, „да сам ја на овим изборима (општинским у августу – прим. А. Лукић) изабран за председника и то је најбољи доказ да г.

18 АЈ, МУД, 14–6–21.

19 Анон., „Један цветак из полицијске градине г. Љубе Давидовића“, *Самоуправа*, 14. IX 1920, 2–3.

20 АЈ, МУД, 14–5–20.

Симић није агитовао за чију листу, јер ја припадам радикалима“.²¹ Након окончане истраге Министарство унутрашњих дела је наредило *Самоуправи* да, према одредби члана 14. тадашњег Закона о штампи, исправи напис којим је неосновано оптужило Љубу Давидовића, односно Демократску странку, и подређеног му чиновника за притисак на гласаче приликом изборне борбе уочи општинских избора августа 1920. године.

Започету изборну борбу у смедеревском крају радикали су наставили 3. октобра, када су одржали у Паланци конференцију на којој су изабрали месни одбор за варошицу Паланку и говорили о тренутним политичким приликама. За председника Одбора изабран је Михаило Калејић, а за потпредседнике Велимир Арсић и Стеван Наумовић, за благајника Спасоје Живановић и за деловођу Живан М. Симић.²² Касније, почетком новембра, Радикална странка одржала је среску конференцију у Смедереву за срез Подунавски, где су за посланичке кандидате на окружној листи разматрани Живојин С. Тајсић и Лазар Кречковић (квалификовани), његов „заменењик“ Радосав Џабић, а о чему је Главни одбор обавестио Михајло Миловановић, председник среског одбора Радикалне странке и општине Дубонске.²³ Коначно, на окружној конференцији Радикалне странке за округ Смедеревски, одржаној у Паланци 13. новембра, утврђена је кандидатска листа: Живојин С. Тајсић, носилац окружне листе, а носиоци среских листа Благоје Марковић, Коста Лазић, Милоје Симић, квалификовани Лазар Кречковић и његов заменик Радосав Џабић.²⁴

Демократска странка, одржавши неколико среских конференција, сазвала је окружну конференцију за Смедеревски округ средином новембра у Паланци „под ведрим небом“ и у „најлепшем реду“.²⁵ „Стари ветеран“ Коста Тимотијевић отворио је збор и у говору

21 АЈ, МУД, 14–5–20.

22 Анон., „Партијско кретање“, *Самоуправа*, 16. X 1920, 2.

23 Анон., „Партијско кретање“, *Самоуправа*, 12. XI 1920, 2.

24 Анон., „Кандидатске листе“, *Самоуправа*, 13. XI 1920, 2.

25 О Демократској странци у смедеревском крају, за срез Великоорашки: Д. Ивановић, *Велика Плана 1. Историјски развој до 1941. године*, Велика Плана, 2001, 281–283; Н. Девић, *Демократска странка Велика Плана (1919–2000)*, Београд, 2008, 14–18. Немања Девић нажалост не наводи архивске фондове које је користио у писању монографије о Демократској странци у Великој Плани и њеној околини (барем за период између два светска рата), и уопште, његов рад има више форму брошуре него монографије иако је очигледно да се користио архивским фондовима.

изложио програм Демократске странке.²⁶ Кандидовани су: за носиоца окружне листе Милан П. Пантелић, а за носиоце среских листа Живота Станковић, Милан Радојковић, Радосав Перић. Квалификовани је био Коста Тимотијевић. „Овај збор најбољи је утук за све противнике“, закључила је *Демократија* извештај о збору.²⁷

За разлику од Радикалне и Демократске, Републиканска странка није имала дисидената. У округу Смедеревском Љуба Стојановић, шеф партије, и Михаило Илић, члан Главног одбора, одржали су партијску конференцију у Азањи 31. октобра на којој су говорили о бившој Самосталној радикалној странци, те начелима и програму Републиканске странке. Присутствовало је преко 250 грађана, и мада су неки агитатори Сељачке странке покушавали да упадицама смање утисак речи републиканских говорника, конференција је ипак успела.²⁸ Републиканска странка је одржала 10. новембра ужу конференцију у Паланци (смедеревској), на којој је место привремене, изабрана стална управа: председник Бошко С. Настасијевић, потпредседник Станимир В. Савић, секретар Аца Д. Ђорђевић. У име Главног одбора конференцији је присуствовао Михаило Илић.²⁹ Носилац листе Републиканске странке био је Михаило Илић, а срески кандидати били

26 Коста Л. Тимотијевић (1870–1939), био је „расни син Шумадије“ пореклом из Грошнице, среза Гружанског, округа Крагујевачког. Основну школу је завршио у родном селу, гимназију у Крагујевцу, а Правни факултет у Београду. Кратко време је био судски писар, да би се потом посветио адвокатури. Припадао је Радикалној странци, а када се она поделила на старе радикале и на самосталце, определио се за млађу струју радикала – за самосталце. На парламентарним изборима 1903. изабран је за народног посланика у округу Смедеревском, и од тада је непрестано све до 6. јануара 1929. године био биран за народног посланика. Коста Тимотијевић је умео народу да објасни „простим народским језиком апстрактне политичке идеје“, проповедане од стране самосталних радикала 1903–1914. године. Први пут је постао министар у ресору Министарства правде 1908. године и од тада је неколико пута бивао министром у владама Краљевине Србије и потоње Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца/Југославије. Као министар правде извео је неколико законодавних реформи, углавном у Краљевини Србији. Након југословенског уједињења Коста Тимотијевић је са већином првака Самосталне радикалне странке учествовао у оснивању Демократске странке, те је као њен представник биран у округу Смедеревском за народног посланика све до завођења Шестојануарске диктатуре. У прво време диктатуре краља Александра Карађорђевића повукао се из политичког живота. Међутим, приликом установљења Врховног законодавног савета постављен је за његовог члана. Био је министар без портфеља у влади Петра Живковића 1931–1932, да би на изборима за сенаторе јануара 1932. године био изабран за сенатора као носилац листе Дунавске бановине. До јануара 1938. године био је сенатор и председник клуба сенатора, а приликом оснивања Југословенске националне странке био је један од оснивача и њених чланова. Оронугол здравља, повукао се из политичког живота у другој половини 1938. године (Анон., „Коста Л. Тимотијевић“, *Политика*, 2. II 1939, 4; Др. Милан Ђ. Милојевић, „Коста Тимотијевић као истакнути политичар и државник“, *Политика*, 2. II 1939, 4).

27 Анон., „Изборно кретање“, *Демократија*, 17. XI 1920, 1.

28 Анон., „Из партије“, *Република*, 5. XI 1920, 2.

29 Анон., „Из партије“, *Република*, 14. XI 1920, 3.

су Недељко Анђелковић, Илија М. Тирнанић, Драгољуб Милојевић. За квалификованог је предложен Никола М. Распоповић, а за његовог „заменежника“ Љуба В. Радовановић.³⁰

Поред радикала, и друге странке су водиле нимало благу изборну борбу преко штампе. Између осталих, српски републиканци су, на врло упечатљив начин и у духу оног времена политичких борби, напали две најјаче србијанске странке, прозивајући прваке демократа и радикала у смедеревском крају. С обзиром на то да је био у питању врло оштар политички речник, писац чланака се потписивао псеудонимом *Републиканац из Паланке*. Аноним је серију чланака насловио „Паланачки типови“, јасно алудирајући већ насловом да су, према његовом мишљењу, били у питању људи необразовани, ниске политичке културе и угледа. Првог је напао Косту Тимотијевића, првака Демократске странке, којег је оптужио да је јавне политичке послове „срзоао до измењарења најгрубљим и најнижим инстинктима маса“.³¹ Аноним је замерао Кости Тимотијевићу што као „школован човек“ није политички васпитавао народ, него је развијао оно што је код људи „убијало морални критеријум и свест“. На први поглед доброћудан човек, Коста Тимотијевић је „у себи имао велику дозу пакости и подмуклости“, нарочито према партијским противницима у његовом (Смедеревском) изборном округу. Наводно, било је познато да је демократски првак био „без велике памети“, али да му је „менталитет сеоских фишкала надокнађивао оскудицу памети“, те да му је омогућио да се код бирача одржи као народни човек. Кад је министровао, од свог је кабинета правио „праву ракициницу“, делећи сељацима у невољи по једну кафу и „коју чашицу ракије“. За *Републиканаца из Паланке* Коста Тимотијевић је био „вештак“ и у Демократској странци, у којој је једне „туткао“ против других и помоћу „својих пандура“ стварао је ситуацију каква је одговарала његовим интересима. Са приближавањем новембарских избора демократски првак је „осетио“ да му није ишло „глатко као некада“, пошто сељак није више био онај „добри и послушни“. Према допису паланачког републиканца, Коста Тимотијевић „превијао“ се на све могуће начине у изборној агитацији, те је сваке суботе „играо на паланачкој пијаци“, истина недуховито и „већ су се на њега церекали“. Уморан и

30 АЈ, МУД, 14–5–20.

31 У питању су партијска пропаганда и борба, те наводе не треба узимати као тачне у погледу страначких првака које је републиканац нападао, нарочито у погледу Косте Тимотијевића (види страну 8. овог рада, напомена 24).

неуспешан у агитацији, демократски првак је био „мамуран сваке недеље изјутра са својим трабантима“.³²

После Косте Тимотијевића, *Републиканац из Паланке* је напао Зарију Варјачића, најтипичнијег представника радикалских људи, познатог у „целој отаџбини по злу“. Био је срески начелник и Радикалне странке и Косте Тимотијевића. „Будни чувар Костиних рачуна“, у округу је важио као „добар радикалац“. Међутим, обмањивао је радикале у Београду, а у ствари био је „капетан“ Косте Тимотијевића, „надувен и груб у опхођењу“, персонификација „одвратне полиције“. Зарији Варјачићу није било доста што је „властовао“, него је још и „трговао“. Републиканац је нагласио да је радикал био без икакве интелигенције и социјалних осећања, односно сматрао га је за правог „Кир Јању радикалског“ који „звечи као празно буре, јер нема власти“.³³

Трећи по реду био је прозван Александар Ђушић, за кога је Аноним прво истакао да не беше у смедеревском крају „ни дужет створа ни мањег човека“. Иако није био политичар, Александар Ђушић је уображавао да се разуме у политику. Међутим, био је „партијски пандур најгадније врсте, клот речено, цупрингер љуте демократије“. Био је „наштимован“ за најниже партијске послове, а колико беше „дуг“, увукао је своју „вратину у јарам данашњег неморала“, упорно га вукући. Требало га је само посматрати како је аплаудирао када је „његов Коста играо на пијаци“ и како је гурао и подводио друге да се смеју. Овако нешто није радио ни „Мече“ из Ратара, познати „лиферант најпрљавијих ствари“ са села и „добри побратим“ радикалског првака у смедеревском крају Зарје Варјачића. *Републиканац из Паланке* је закључио да би без „оваквих типова“ било мање неморала у држави и друштву. Сматрао је да су ратови научили народ „много којечему“, због чега је „прогледао“ и видео добро све који „гамиж(аху) по дну“, спремајући се да на изборима који су следили „лупи по тинтари све оне што су га као полипи сисали годинама“, те уклони тако и друштвене „пигмеје какав је био овај Ђушић“.³⁴ Овакве методе борбе путем партијске штампе примењивале су и друге партије осим Републиканске, што се јасно видело из већ поменутог напада Радикалне странке преко *Самоуправе* на демократе округа Смедеревског током септембра 1920. године.

32 Анон., „Наши дописи. Паланачки типови. 1. Коста Тимотијевић“, *Република*, 11. XI 1920, 3.

33 Анон., „Наши дописи. Паланачки типови. 2. Зарија Варјачић“, *Република*, 11. XI 1920, 2–3.

34 Анон., „Наши дописи. Паланачки типови. 3. Александар Ђушић“, *Република*, 14. XI 1920, 3.

Од осталих партија у Смедеревском округу Сељачка/Земљорадничка странка била је у суду потврђена 17. новембра, као и Републиканска, а носилац земљорадничке окружне листе био је Јеремија П. Јеремић, док су срески кандидати били Живота Д. Милошевић, Благоје Ненадовић, Мијајло М. Аврамовић, квалификовани Велимир Живојиновић, и његов заменик Јован Т. Петровић. Комунистичку странку представљао је на окружном нивоу Лазар Стефановић, а срески кандидати били су Алекса Даниловић, Драгољуб Манчић, Драгољуб Стојановић, квалификовани Реља Ђорђевић, његов заменик Јосиф Буцек. Народна странка (Рибарчева група) за носиоца окружне листе истакла је Михајла Несторовића, а за среске кандидате Чеду Јаковљевића, Јакова Бркића, Михајла Вељковића, као квалификованог Михајло Јанковић, а за његовог заменика Миливоја Башића.³⁵

У Смедеревском округу на изборима за Конституанту 28. новембра 1920. године изабрани су демократи Милан Пантелић, Коста Тимотијевић, Живота М. Станковић, радикал Живојин Тајсић и земљорадник Јеремија П. Јеремић.³⁶ Демократска странка тако је потврдила своју снагу у смедеревском крају, изражену приликом општинских избора у августу; а изборна борба није била на завидном нивоу, нити је доприносила подизању политичке културе између сукобљених партија на терену.

Белешка о аутору

Александар П. Лукић, МА

Институт за новију историју Србије, Београд, истраживач-сарадник

Контакт: alukic85@gmail.com

³⁵ АЈ, 14–5–20.

³⁶ Анон., „Резултат избора“, *Демократија*, 30. XI 1920, 1.

ЛИТЕРАТУРА

Бјелајац, Миле, *Војска Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918–1921*, Београд, Народна књига, 1988.

Глигоријевић, Бранислав, *Парламент и политичке странке у Југославији (1919–1929)*, Београд, Институт за савремену историју: Народна књига, 1979.

Девић, Немања, *Демократска странка Велика Плана (1919–2000)*, Београд, Демократска странка, Истраживачко-издавачки центар, 2008.

Ивановић, Дарко, *Велика Плана 1. Историјски развој до 1941. године, Велика Плана*, Будућност, 2001.

Др Павловић, Момчило, Ниношевић, Мира, Трајковић, Верољуб, *Изборне борбе у лесковачком крају 1919–1939*, књ. I, Лесковац, Народни музеј, 1997.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Демократија, јул–новембар 1920.

Политика, септембар–новембар 1920.

Република, јул–новембар 1920.

Самоуправа, септембар–новембар 1920.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив Југославије, Министарство унутрашњих дела, 14.

Архив Српске академије наука и уметности, Историјска збирка, рукопис Николе Станаревића, 14.329.

Summary

Aleksandar P. Lukić

ELECTION FIGHTS FOR THE CONSTITUENT IN THE SMEDEREVO REGION IN 1920

Elections for the Yugoslav Constituent (Parliament made by the law) were called for November the 20th in 1920 and were supposed to show the schedule and strength of political parties at the state level. In that sense in the work will be considered fight of the political parties in the Smederevo region for the entry into the Constituent of the newly founded Yugoslav state. In Smederevo and its surroundings, the old Serbian political party, such as the People's Radical Party, and the new Yugoslav parties, such as the Yugoslav Democratic Party, the Communist Party of Yugoslavia, the Yugoslav Republican Party, worked. The Democratic Party led by Kosta Timotijević won the elections in the region of Smederevo, while the Radical and Agricultural Party won one mandate. Electoral agitations have passed mostly in peace and without bigger incidents. The election battle has shown the beginning of the process of the division and dissolution of Serbian political parties to factions, mainly because of the personal interests of some prominent party members.